

Lettner Balázs *A küllhoni kirándulás megvalósítása* című tanulmánya arról számol be, hogy a program keretében 2010 májusa és októbere között szakképző iskolák diákjai utaztak a Magyarországgal szomszédos országok magyarlakta területeire. Közel 6 ezer diák vett részt ezeken a tanulmányi kirándulásokon. Az utazások előkészítése során a résztvevőknek ismeretet kellett szerezniük a küllhoni magyarság egészéről, különös tekintettel az adott kirándulás célterületen élő közösségekre. „A program kommunikációs téren jelentős sikert könyvelhetett el azért, hogy bevitte a közbeszédbe, témává tette a küllhoni osztálykirándulások ügyét.” Lettner Balázs másik tanulmánya *1431 közoktatási intézmény a nemzeti összetartozásról* címmel jelent meg. Az Apáczai Közalapítvány, illetve Csete Örs igazgató kapta a felkérést, hogy dolgozza ki az országgyűlési határozat megvalósításának előzetes koncepciótervét. Az Apáczai Közalapítvány ezért 2010 október–novemberében nagyszabású kériőves felmérést végzett a magyarországi közoktatási intézmények körében. 3221 közoktatási intézmények küldte el elektronikus kérdőívét, melyre 1431 érvényes választ kapott. Ezeket tekintette át Lettner Balázs tanulmánya.

A nemzeti összetartozás napja, a küllhoni tanulmányi kirándulások és a Magyarország Háza kapott ezekben egyértelmű és segítőkész, cselekvést vállaló és cselekvésre ösztönző támogatást.

Az *Apáczai Közalapítvány 12 éve* című írás zárja a kötetet. Az Apáczai Közalapítványt 1999-ben a kormány alapította a határon túli magyar iskolák fejlesztésére. Működése alatt, nyilvánosan meghirdetett pályázatok keretében, összesen közel hat milliárd forintot juttatott magyar tannyelvű oktatási intézményeknek.

2009-től a korábbi támogatásokat új nemzetpolitikai koncepció jegyében a magyarországi és határon túli magyarok közötti személyi és intézményi kapcsolatok erősítése váltotta föl. A küllhoni magyarsággal kapcsolatos személyes tapasztalatok elősegítése, a kapcsolatépítés vált a fő céljá.

Végül megköszönő gesztussal felsorolják annak a 674 intézménynek és szervezetnek a nevét, amely 12 év alatt 1855 megvalósult oktatási projekt gazdjaként partnerük volt.

Példaértékű munkáról és törekvésről számot adó könyv a *Határtalanul!*.

GÖRÖMBEI ANDRÁS

GÖRÖMBEI ANDRÁS (1945) Debrecenben élő irodalomtörténész, egyetemi tanár, akadémikus. A *Hitel* főszerkesztője.

„...egész életét egy kártyára tette: a szellemre”

Kisfaludy András *A szellem filozófusa – Fülep Lajos* című filmjéről

Örömbelül egy évtizeddel ezelőtt a sors vagy a véletlen – netán a sorsszerű véletlen? – szeszélye folytán Domokos Mátyás, a kiváló esszéista, irodalomkritikus, szerkesztő egy kávéházi asztalnál azt találta mondani Kisfaludy András dokumentumfilm-rendezőnek, hogy Fülep Lajost az egyik legnagyobb magyar gondolkodónak tartja. Kisfaludyt

meghökkenetette ez a kijelentés, és elraktározta emlékezetében a nevet. Kisvártatva Zalan Vince filmkritikus, esztéta – a változatos kedvéért egy kocsmasztalnál – azt javasolta Kisfaludynak, hogy Fülepet olvasson, ha művészi forma és tartalom kapcsolattól lényeges dolgokra kíváncsi. Kisfaludy – huszonévesen Bernáth Aurélnál festeni ta-

nult a Képzőművészeti Főiskolán, s 1970-ben, Fülep halálának évében a marxista diákkörben unalomig rágódtak tartalom és forma viszonyán – fellapozta hát Fülep *Magyar művészetét*, s a következő mondatokba botlott: „A művészet tartalma éppen a »forma«, azaz ami művészetté lett benne (ebben a formában benne van nemcsak a sokat emlegetett és kevésbé értett »hogyan?«, hanem az ugyanannyit emlegetett s nem értett »mit?« is). [...] Aki egyik oldalon látja a »formát«, a másikon a »tartalmat«, egyikén az »artisztikumot«, másikon a »világnézetet«, az sehol se látja a művészetet. Diletánsok elvitathatatlan privilégiuma.” Ilyen „egyszerű” ez! Csakhogy a legegyszerűbb dolgokhoz a legnehezebb eljutni, mert a zsenialitás mindig egyszerűség is. Fülep két-három mondatban megoldotta azt a problémát, amit a festőnövendékek és mestereik eredménytelenül dagasztottak. Kisfaludy ezután hónapokig Fülep műveit bújta, egyik ámulatból a másikba esett, s belátta, hogy Domokos Mátyás nem vetette el a sulykot, igaza van. Ekkortól lett Fülep Kisfaludy sorsának „alkatrésze”, s már csak idő és pénz kérdése volt, hogy mikorra készül el a végül 2010 novemberében, a Duna TV-ben bemutatott, *A szellem filozófusa – Fülep Lajos* című dokumentumfilmje.

Kevesen tudják, hogy a Kisfaludyé már a második dokumentumfilm Fülepről. 1977-ben Olasz Ferenc filmrendező és fotóművész – egyebek között a *Mindörökké* és a *Fejfék* című gyönyörű fotóalbumok alkotója –, valamint Németh Lajos művészettörténész, Fülep tanítványa, közösen készített egy *Fülep Lajos* című filmet. Önként adódik tehát a lehetőség, hogy olykor-olykor párhuzamot vonjunk a két rendező munkája között. Annál is inkább, mert Kisfaludy egy-két film- és képkockát kölcsön vett Olasz Ferenc egyéb munkáiból, természetesen Olasz hozzájárulásával.

A két film forgatása között lepergett harminchárom esztendő csak egy pillanat a történelemben, de ez alatt a „pillanat” alatt nagyot változott a világ, óriásit fejlődtek a filmművészet technikai lehetőségei. Olasz Ferenc filmje puritán fekete-fehér,

a szereplők is többnyire szürke, dísztelen háttér előtt ülve beszélnek. Ma már nem technikai kényszerből, hanem csak különleges művészi indíttatásból készülnek ilyen alkotások. Kisfaludy és operatórei – mindekelőtt a munka oroszlánrészét végző Balog Gábor – egy hordozható digitális kézi kamerával pompás színekben tobzódó filmet forgattak. 1977 óta akkor még elképzelhetetlen politikai földrengés is megrázta térségünket, megbukott az öröknek hitt kommunista rendszer. Ennek következtében azt, amire Olasz csak vágyhatott, Kisfaludy különösebb nehézség nélkül megvalósíthatta: Firenzében, a Fülep szellemi fejlődését döntően befolyásoló városban forgathatott. Cenzorok, filmfőhatóság és egyéb hasonló intézmények ideológiai elvárásainak sem kellett megfelelnie. Munkáját az is megkönnyítette, hogy időközben hozzáférhetővé váltak Fülep kiadatlan írásai és hatalmas levelezése, valamint életművének tudományos feltárásában is nagy előrelépés történt. Egy megoldhatatlan problémával viszont szembesülnie kellett Kisfaludynak: a kíméletlen idő megrostálta Fülep személyes ismerőseit, kevesen maradtak, akik mikrofonja elé ülhetek. De hát ez a magyar fátum: „mi mindig, mindenről elkésünk...”

Fülep 1970-ben halt meg, s amikor Olasz a filmjén dolgozott, Fülepnek még számos barátja – Illyés Gyula, Bernáth Aurél, Martyn Ferenc, Keresztury Dezső, Vas István – s szinte mindegyik jelesebb tanítványa élt, sokan tudtak volna nyilatkozni róla. Sajnos, csak tudtak *volna*, mert Olasz Ferenc, de vélhetően inkább szakértője, Németh Lajos nem kapott a kínálkozó lehetőségen. A tanítványok közül csak Fülep két művészettörténész aspiránsa, Németh Lajos és Körner Éva, a munkatársak közül Zádor Anna, valamint még két költő, Weöres Sándor és Fodor András szólalt meg. Weöres pécsi egyetemista évei óta ismerte, és haláláig tartotta a kapcsolatot Füleppel, mégis nyúlfarknyi idő jutott csak neki a filmben, Fülephez írott *Arckép-vázlat* című versét mondta el. Fodor 1964-es *Látogatás (Zengővárkony, 1964)* című költeményét olvasta föl,

valamint szűkszavúan beszélt a Széher úti tanítványokról.

Olasz filmjében a szakma képviselőinél, az értelmiségieknél nagyobb teret kaptak a kétkezi emberek. Fülep 1927 és 1947 között református lelkészként szolgált Zengővárkonyban, s ottani hívei közül hatan idézték fel róla emlékeiket, a leghosszabban Fülep komaasszonya. 2008-ban, amikor Kisfaludy hozzáfogott filmje forgatásához, a fentebb felsorolt személyek közül már senki sem élt: sem a tanítványok, sem a munkatársak, sem a várkonyiak. 1947 legvégén Fülep Pestre, az Eötvös Collegiumba költözött bentlakásos tanárnak, de nem sokáig maradhatott itt, mert 1950-ben Rákosiék felszámolták a magyar elitképzőt, s a tanárokat és a diákokat is kicsapták. Fülep ezután az ELTE művészettörténeti tanszékét vezette, ott oktatott, de az igazi tanítványi csapatot Eötvös-kollégista hallgatója, Fodor András szervezte köré: a fiatalok csütörtökön vagy péntek esténként látogatták Széher úti lakásán. 2008-ra ez a tanítványi kör is megfogyatkozott, elhunyt Fodor András, Beney László, Beney Zsuzsa, Bozay Attila, Kormos István, Hernádi Gyula. Meghalt a Kisfaludy fülébe a bogarat tevő Domokos Mátyás és Fülep talán legfanatikusabb híve, az antikvárius Lőrincz Ernő is.

A Széher úti törzstagok közül 2008-ban – súlyos betegen – még köztünk volt F. Csanak Dóra és Vekerdi László. Fülepnek élete utolsó két évtizedében F. Csanak Dóra volt a legközvetlenebb bizalmasa. Ő dolgozta föl az MTAK Kézirattárába került hagyatékát, s heroikus munkával, hét vastos kötetben egyedül adta ki levelezését: mindent tudott Fülepről. F. Csanak Dóra vívódott, hogy vállalja-e a szereplést, de egyre inkább elhatárolódó gyógyíthatatlan betegsége, valamint még egy másik ok végül visszatartotta: kételkedett benne, hogy egy annyira összetett egyéniségről, mint Fülep, hogy óra alatt árnyalt kép rajzolható. Egészségi állapota miatt az a lehetőség már föl sem merült, hogy Vekerdi László – a kör legműveltebb tagja – kamera elé üljön, ő már nem érte meg a film elkészültét sem. Szerencsére

azonban, ha nem is a törzstagok közül, de még maradtak hadra fogható Széher-útiak: Fodor Andrásné, Lator László, Vajda Kornél és Sárosi Bálint. Készségesen vállalta a filmezést a Széher-útiakhoz Fodor András révén kapcsolódott Tüskés Tibor is, de a filmet már ő sem láthatta. Hozzájuk csatlakozott még a Fülepet egyetemistaként hallgató Marosi Ernő akadémikus művészettörténész, Karádi Éva eszmetörténész és jómagam mint a film szakértője.

Zengővárkonyban Kisfaludynak két olyan helyi lakost sikerült vallomásra bírnia, akik gyermekfővel vagy fiatalemberként még személyesen ismerték Fülepet: Hosszú Lászlót és Kócsidi Jánost. A film nagy nyeresége, hogy ezeket a tiszta tekintetű parasztembereket megszólaltatta, mert mára ez az ember típus szinte teljesen kihalt. Akik látták *A szellem filozófusát*, szinte mindannyian kiemelték, mennyire hiteles Kócsidi János bácsi ízes beszéde s az is, amint elcsuklik a hangja a nagytiszteletű úr említésére. (Olasz Ferenc zengővárkonyi főszereplőjének, a komaasszony Bognár Jánosnénak a lánya, Szántóné Bognár Éva [Évika] is felbukkan a filmben, de végül nem jutott szóhoz. Évika hétéves volt Fülep Pestre költözésekor, s mivel ezután Fülep csak hébe-korba látogatott el Zengővárkonyba, csak futólag ismerte keresztapját.) Pár mondat erejéig hallhatjuk még Györfy Bálintot, a jelenlegi várkonyi református lelkészt, valamint Szatyor Győzöt, az ormánsági Bogdása polgármesterét.

Kisfaludy ugyanúgy indít, mint Olasz: a fiatal Fülep feltűnően szép arcát pillantjuk meg először, miközben J. S. Bach zenéje szól: fenséges archoz fenséges zene illik. Szó sincs itt utánzásról, nem is kezdhetne másként Kisfaludy, hiszen a nézőnek meg kell mutatni a film főhősét. Nemcsak a daliás fiatal, hanem a középkorút és az aggastyán barázdák szántotta arcát is – mert az is szép. Szép, miként szépek Van Gogh sáros cipői. A kezdő képsorra Kisfaludy mesterien rímelteti a Lator László szájából elhangzó első mondatot: „Gyönyörű ember volt, egy fejedelmi arc...” A kilencvenedik évét betöltött Hubay Miklós hasonlóan rajongva nyi-

latkozik: „Akivel ő találkozott, azt ő besugározta.” Fülep személyiségének, környezetére tett lenyűgöző hatásának része volt megjelenése, ez elől senki, még Ady sem tudott kitérni: ő Fülep-Krisztusnak hívta. (Lőcsei Gabriella, a filmről eddig megjelent egyetlen kritika szerzője is kiemelte Kisfaludy remek, figyelemfelkeltő kezdését.)

Egyvalamiben nincs vita a film szereplői között, egyformán ítélik meg Fülepet: nagy egyéniség, nagy ember volt, Lukács György mellett minden bizonnyal a XX. század legnagyobb magyar művészetfilozófusa. Vajda Kornél szerint a szellem egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb XX. századi filozófusa.

Kisfaludy csekély összegből gazdálkodhatott, mégis szerencsésen döntött, hogy szűkös költségvetése tetemes hányadát firenzei forgatásra költötte el, hiszen a fiatal Fülep életének a toszkán város volt a legfontosabb színtere: itt tért meg. Kisfaludy nagyon szépen, hangsúlyosan emeli ki a megtérést, és Fülep saját szövegeivel illusztrálja. Gyönyörűek a Santa Croce Giotto-freskóiról készült felvételek, lélegzetelállító a fiesolei panoráma, felejthetetlen a San Miniato al Monte és környéke. Ez a város fölött örökdő román templom volt Fülep mindene. Kisfaludy nemhiába volt muzsikus – igaz, nem komolyzenész, „csak” a legendás Kex együttes dobosa –, elsőrangúan választotta ki filmje háttérzenéjét. Eleinte J. S. Bach csellósztíve szól Várdai István, világhírű fiatal gordonkaművésziünk ihletett, élő előadásában, Firenzében azonban felbűg a hangszerrek királya, az orgona. A kamera éppen akkor vált át a Santa Croce nyitott fedélszékes, lenyűgöző mennyezetére, amikor Fülep élettörténete Assisi Szent Ferenctől Giottóhoz ér, s ekkor hasít bele az áhítatos csendbe César Franck káprázatosan gyönyörű Chorale-ja (No. 2, h-moll). Mesteri Kisfaludy komponálása, ahogy a freskók ferences szerzeteseinek arca, keze a zene ritmusára váltakozik, ahogy kép és hang együttes erővel emel fel bennünket a mennyezetig és tovább – a Teremtőig. (A Teremtő, vagy nevezük csak Gondviselésnek, figyelt a négy-

fős forgató stábra: a San Miniato előtti teraszon, a ciprusok bódító illatától fülledt délutáni csöndben éppen akkor kondult meg kétszer is a harang, amikor Fülep lelki olvasmányai, a szentek élete, a Legenda Aurea és a Fioretti került szóba.)

A Fülep megtérését, a szenvedő Krisztussal való találkozását felidéző szöveghez feszületek adják a képi hátteret: a San Miniato fém corpora és Olasz Ferenc magyarországi pléh- és kőkrisztusai. Amikor elhangzik, hogy 1907 vége, 1908 eleje a legnagyobb fordulópontja volt addigi életének, a zene is „fordul”: fölerősödik, följajdul. Hosszan folytathatnám a gondosan megkomponált jelenetek aprólékos elemzését, de erre nincs hely. Az eddig elmondottakból azonban senki se vonja le elhamarkodottan azt a következtetést, hogy *A szellem filozófusa* érzelgős film. Kisfaludy vagányabb alkat ennél, amikor már majdnem elandalítanak bennünket a lírai képek és az éteri zene, mindig van ereje idejében profánra váltani a hangnemet: „Firenze bottegaia...” – harsan föl a népszerű melódia, s máris egy fiáker gördül tova az aszfalton, s egymásba kapaszkodó fiatal párt látunk, a hétköznapi életet. Kisfaludy ebben is Fülep tanácsait követte. Igaz, hogy Fülep a szellem magaslataiban járt, de nem volt szobatudós, két lábbal állt a földön. Ha tanítványai az 1960-as években a kommunista rendszer kegyéből nagyritkán Olaszországba, Firenzébe utazhattak, azzal bocsátotta őket útjukra, hogy először a mindennapi életet nézzék meg, szagoljanak bele az olasz piacok levegőjébe, kóstolják meg a trattoriák ízeit, s csak ezután kezdjék meg a kulturális zárandoklatukat a templomokban és a múzeumokban. Balog Gábor operatőr nemcsak a firenzei szakrális tereket és képeket filmezte nagy érzékenységgel, hanem a hétköznapi, a profán Firenzét is: a piacok ínycsiklandozó sajtjait, gyümölcsseit, karakteres hal- és zöldségárusait.

Kisfaludy szól Gabriella Gordigianiról is, akinek a legtöbbet köszönhette Fülep Firenzében. Ez a művelt, idős hölgy adta kezébe a lelki fejlődéséhez szükséges legfontosabb misztikus szerzők könyveit, s ő vezette be a

Biblioteca Filosofica nevű filozófiai társaságba, ahol többek között olyan világhírű írókkal, filozófusokkal cserélhetett eszmét, mint Giovanni Papini vagy Giovanni Amendola. Az 1930-as években Papinit a *Jézus története* című könyve tette világhírűvé, s magyar kiadásához a hajdani barát, Fülep írt előszót.

A Firenzében Fülep, Lukács és Hevesi Sándor által szerkesztett *A Szellem* című, mindössze két számot megért filozófiai folyóiratról is részletesen hallhatunk, különösen Fülep fiatalkori főművéről, *Az emlékezés a művészi alkotásban* címűről.

Minden bizonnyal a letűnt politikai rendszer számlájára írható, hogy Olasz szakértője, Németh Lajos az 1915-től 1919-ig Budapesten működött Vasárnapi Kört a „forradalmat előkészítő szellemi mozgalomnak” értékeli. Ez erős túlzás még akkor is, ha tudjuk, hogy 1918 novemberében, párfordulása előtt Lukács György éppen a Vasárnapi Körből ment el a Gólyavárba, hogy meghallgassa Kun Béla előadását. Lukács György, Balázs Béla, Lesznai Anna, Mannheim Károly, Hauser Arnold, Fülep, Fogarasi Béla, Tolnay Károly privát baráti társaságában Dosztojevszkij és Eckhart mester voltak a házi szentek. Nem éppen forradalmi, nem éppen marxista szerzők! Kisfaludy filmjében kellő terjedelemben és Fülep életében játszott szerepének megfelelő súllyal, a legautentikusabb személy, a kör történetét kutató Karádi Éva beszél erről az egyáltalán nem forradalmi „sejtről”. Ne legyünk azonban igazságtalanok, 1977-ben még nagyon keveset lehetett tudni a *Vasárnapról*, Karádi Éva és Gábor Éva antológiája is csak pár évvel később jelent meg. Nyilván ez az oka annak is, hogy Olaszék nem említik a vasárnaposok ellenegyetemét, a Szellemtudományok Szabadiskoláját sem. Egy ideig Fülep és Lukács életében sok párhuzamosság figyelhető meg, miután azonban Lukács belépett a bolsevik pártba, útjaik elváltak. A filmben egymás véleményét támogatva hárman is higgadtan, tárgyilagosan beszélnek erről. Közbevetőleg érdemes megjegyezni, hogy Kisfaludy kitűnő érzékkel egymással hitelesített interjúalanyai véleményét:

nem vágta ki az ismétléseket, ha ugyanarról a témáról többen, többnyire azonos szempontból nyilatkoztak. Sőt, a film szereplőinek véleményét többször is Fülep-idézetekkel „igazolja”.

Kisfaludy filmje több szempontból is jelentős előrelépés egy árnyaltabb Fülep-kép felé. Számos érdeme közül kettőt mindenképpen ki kell emelni. Az egyik, hogy körütekintően, tüzetesen tisztázza a fiatal Fülep életének mérföldkövét, vallásos megterését. Olasz filmjében erről – nyilvánvalóan két okból – nem esett szó. Egyrészt a Kádár-rendszerben erről hallgatni volt ildomos, másrészt Németh Lajost is hidegen hagyta a téma, s nem kívánt erre az akkor még terra incognitára lépni. Kisfaludy filmjének másik nagy érdeme és újdonsága, hogy tisztázza Fülep és a kommunista ideológia viszonyát és szerepét a Tanácsköztársaságban. Németh Lajos azt a megtévesztő sztereotípiát ismétli, hogy mivel Fülep a Tanácsköztársaság idején az írói direktórium tagja volt, 1919 után „egy ideig bujkálnia kellett”, majd „miután volt teológiai végzettsége, református lelkészi oklevelet szerzett”, és református lelkészként belső emigrációba vonult. Dokumentumokból tudjuk, hogy nem kellett bujkálnia, hanem önszántából, belső késztetésből választotta a lelkészi hivatást, s nem jobb híján, nem kényszerből. Németh Lajosnak nem szűrt szemmet, hogy az emberek nem szoktak csak úgy melleleg református teológiát végezni, s hogy a mindent halálosan komolyan vevő Fülep ezek szerint éppen a lelkészi hivatást vette „kényszerből” félvállról – ráadásul majdnem harminc évig. A belső emigráció téves képzete annyira befészkelte magát az emberek fejébe, hogy egyszer még Kisfaludy filmjében is felbukkan. (Mentségül az említhető, hogy ha férfias szemérmességből Fülep leplezni akarta „örült” döntése, faluba húzódása valódi indokait, hogy tudniillik nagyon is tudatosan készült a vidéki evangélicációs misszióra, ő maga is a belső emigráció álcája mögé húzódott.) Kisfaludy filmje azzal a hamis mítosszal is leszámol, hogy Fülepet Kun Béla Tanácsköztársasága idején

neveztek ki egyetemi tanárnak. Nem, ketten is hangsúlyozzák, hogy még Károlyi Mihály nevezte ki! Kisfaludy remekül komponálta meg filmjének ezt a részét is. Amikor elhangzik a mondat, hogy kitört a Tanácsköztársaság, rögvest harsány zene vág közbe: „De szeretnék, de szeretnék Kun Bélával beszélni...” Közben archív híradófelvételen széles gesztusokkal Kun Béla szónokol, ezután pedig minden további magyarázkodást fölöslegessé tesz a dalt félbeszakító fegyverropogás, s Berény Róbertnek a képbe beúszó *Fegyverbe! Fegyverbe!* című híres plakátja. Így kell a képek nyelvén üzenni, ez a vizuális nyelvi kultúra!

Az 1930-as éveket tárgyalva kikerülhetetlen az egyke-probléma, amelynek köztudatba dobását Illyés Gyula 1933-as *Pusztulás* című cikkével szokás összekapcsolni. A filmben tisztázó szándékkal elhangzik, hogy Illyés figyelmét Fülep hívta fel a magyarságot pusztító egykezésre, s ráadásul Illyés Fülep adataiból dolgozott. Ekkortájt még egy esemény mozgatta meg a falusi magányába kissé belesüppedt Fülepet. Németh László meghívta az 1934-ben induló *Válaszhoz*, a népi mozgalom legfontosabb folyóiratához társszerkesztőnek, saját maga és Gulyás Pál mellé. Fülep jegyezte az első szám beköszöntő nagy cikkét, a *Nemzeti öncélúságot*. Fülep ezután hamarosan kivált a szerkesztőségéből, de erről és Németh Lászlóhoz fűződő, igen ellentmondásosan alakult kapcsolatáról csak pár kurta mondat erejéig van szó. A kegyetlen műsoridő a dokumentumfilm-rendezőnek is parancsol!

A két zengővárkonyi szemtanú persze nem ezekről az eseményekről beszélt, hanem arról, hogy tudós tiszteletesük jóvoltából hány nevezetes ember fordult meg a faluban: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kodolányi János, Móricz Zsigmond. Balog Gábor és Kordik Ferenc operatőrök ígézően szép, színpompás őszi és szikrázó, havas téli felvételeit látva bárki megértheti, mi vonzotta Fülepet a Mecsek lábához.

Értelemszerűen ehhez a várkonyi környezethez kapcsolódva hallunk Fülepnak

a népművészethez, a népzenehez és a népnyelvhez fűződő kapcsolatáról. Fülep hangját Sárosi Bálint rögzítette az utókornak, ő énekeltetett vele kazettára néhány ormánysági népdalt. A személyiséget a hangszín is tükrözi. Fülep hanghordozása a vidéki református lelkész, a vidéki értelmiségi jellegzetes hanghordozása: testesebb, ízeesebb, mint az uniformizált pesti egyenkiejtés. Kár viszont, hogy mozgófilmen nem láthattuk Fülep darulépteit. Pár percnyi mozgófilm ugyanis készült róla. Természetesen csak amatőr felvétel, Fodor Andrásé. A korabeli táncdalfesztiválokról több órányi „kincstári” felvétel maradt ránk, de a XX. század egyik legnagyobb magyar művészetfilozófusáról csak két-három perces amatőr képsor. Tényleg, mi mindig, mindenről elkéünk...

Olasz Ferenc filmjében a kor kötelező szóhasználata szerint az hangzik el, hogy „A felszabadulás után véget ért Fülep Lajos belső emigrációja”. Kisfaludynál ugyanez úgy fogalmazódik meg, hogy 1945-ben az ország is és Fülep is válaszút elé jutott. Fülep pesti éveiről többnyire már azok nyilatkoznak, akik személyesen is ismerték őt, többek között Marosi Ernő művésztörténész akadémikus, Sárosi Bálint, Lator László és Vajda Kornél. Az utóbbi szájából hangzik el, hogy Fülepet az óriások érdekelték. Ezekről az óriásokról, Adyról, Cézanne-ról, Csontváryról a szűk időkorlátok ellenére is elég információt kapunk. Jó ízlésre és Fülep alapos ismeretére vall az említett szellemóriáskról megszólaltatott cikkrészletek kiválasztása: önmagukért beszélnek. A Fülep-idézetek kifejező erejét növeli, hogy Oberfrank Pál színész remekül, üzenetüket tökéletesen értve, értelmezve olvassa fel őket. Aki ebben a filmben hall először Fülepről, nyilván meglepődik, hogy a fentebb említett három szellemóriásnak a tévedhetetlen esztétikai érzékű Fülep volt a hazai felfedezője. Nemcsak az övéké, másoké is, például Weöres Sándoré is.

Természetesen, mint minden munkának, Kisfaludy munkájának is vannak hiányosságai. A filmben nincs szó róla, hogy Fülep művészetfilozófiai rendszerében kitüntetett

helye volt a görög művészetnek, hogy szentinte a görög művészet volt egyedi és egyetemes korrelációjának legtökéletesebb példája. Nem hangzik el sem Lechner Ödön, sem Izsó Miklós neve, pedig Fülep őket tartotta a jellegzetesen magyar építészeti, illetve szobrászati formanyelv megteremtőinek, amelynek megalkotására egyedül a magyar nép hivatott. Meggyőződése volt ugyanis, hogy minden népnek – a magyarnak is – egy művészi formára van hivatása, amelyet csak ő hozhat létre.

Lőcsei Gabriellának, a filmről eddig megjelent egyetlen színvonalas és értő kritika szerzőjének egy bíráló megjegyzése volt: miért nem hallunk Fülep két feleségéről? Ennek egyszerű oka van: a szűk időkeretek között Kisfaludy a szellem filozófusát, Fülep szellemi fejlődését szándékozott bemutatni – erre utal a cím is –, s nem a magánéletét. Ezt a témát szándékosan hagyta ki, mert nem akarta bulvárosítani a hangnemet. Erdős Renée, az első feleség neve ugyanis az erotikával, az érzékiséggel fonódott össze, lévén az erotikus női líra és az érzéki regény korai művelője. Nincs azonban értelme sorolni, hogy ki mindenkiről nem esik még szó, mert egy dokumentumfilmet nem ildomos összetéveszteni egy filológus nagymonográfiájával. A kamera előtt egyébként is jó esetben felkészült – kevésbé szerencsés esetben kevésbé jól felkészült – szakemberek improvizálnak, akik általában nincsenek hozzászokva a kamerák kereszttüzéhez, ezért olykor lámpalázások és hibáznak. Egy-egy beállítást meg lehet ugyan ismételni, de az adatok ellenőrzésére ritkán van lehetőség helyben. Vágáskor a rendező esetleg még lefülelheti a bakit, de a legkritikább esetben van rá mód, hogy a stáb visszamenjen a korábbi helyszínre, s egy-két pongyolább mondat miatt megismételje a felvételt. Ez a mechanizmus *A szellem filozófusa* esetében is így működött, s ezért apróbb pontatlanságok maradtak a filmben. Először az hallható, hogy *A Szellem* két száma 1911-ben jelent meg, majd pár perccel később az, hogy 1910–1911-ben. Erre nyilván Kisfaludy is

fölfigyelt, de nem vágta ki, mert egy film így életszerű, a hiba is része. Fülep nem fő-, csak egyik társszerkesztője volt a *Válasznak*, *A magyar művészettörténelem fűladata* című programadó akadémiai székfoglalóját pedig nem 1951-ben, hanem 1950. október 9-én olvasta föl. Nem sorolom a többi jelentéktelen hibát, mert az élőbeszédben ezeket szinte lehetetlen elkerülni, a sajátomról viszont nem hallgathatok. Midőn a Fülep által világtörténelmi jelentőségű alkotónak tartott Csontváry nagyságát próbáltam érzékeltetni, idéztem Picassót, aki Csontváry egyik monumentális vásznát megpillantva azt mondta: „Nem is tudtam, hogy rajtam kívül más nagy festője is volt századunknak.” Nos, ezt nem az ötvenes évek végén, a brüsszeli világkiállításon – ahol egyébként ki voltak állítva Csontváry képei – mondta Picasso, hanem 1949-ben, Párizsban. Mea culpa! Ezen parányi szeplők dacára bátran kijelenthető, hogy a film hiteles és filológiaiilag is pontos.

Bármely művet – regényt, verset, filmet – nehéz hatásosan, de nem bombasztikusan lezárni. Kisfaludynak sikerült, filmjének talán legszebb része a befejezése. Fülepnek nem volt temetése, végrendelete szerint hamvait szétszórták, tehát a síremlékét nem lehetett a nézőknek megmutatni. Ezt a nehezen megoldható helyzetet remekül hidalta át és kötötte össze Fülep legkedvesebb templomával, a San Miniato al Montével. Egyébként ez az eset szemlélteti legjobban, hogy a filmforgatás csapatmunka. A film szakértőjének ötlete keveset ért volna Balog Gábor ihletett, szakralitást sugalló felvételei és Kisfaludy mesteri komponálása nélkül. Fodor Andrásné Sárika elmondja, hogy Fülepnek nincs síremléke, nevezzük ki annak a San Miniatót, mert méltók egymáshoz, majd Oberfrank Pálnak a vallási térrel remekül harmonizáló hangján halljuk Fodor András *San Miniato al Monte* című, a templomot szinte filológiai pontossággal leíró versét, s közben halk zene sír, a kamera pedig a templombelsőt járja körbe. S volt még egy hetedik közreműködő is: újra a Gondviselés. Mert a stáb ottjártakor az altemplomban

egy kovácsoltvas gyertyatartón „véletlenül” éppen gyertyák lobogtak. A láng, a tovatűnő, ellobbanó élet szimbóluma akár elcsepelt jelkép is lehetne, de itt nem az, hanem megindítóan szép. Kisfaludy olyan szépen zárta le filmjét, ahogyan jószerivel csak a korábbi Fülep-film rendezőjétől, a lírai beállítások nagymesterétől, Olasz Ferenctől várhattuk volna.

A cikk elején említettem, hogy F. Csanak Dóra nem vállalta a szereplést a filmben. A végeredmény azonban izgatta. Érezte, hogy versenyt fut az idővel, ezért többször is érdeklődött, hol tartanak a munkálatok. Készült az első, zártkörű vetítésre a MADE-ba, de az utolsó pillanatban rosszul lett, és nem bírt elmenni. Kisfaludy András DVD-t küldött neki, de DVD-lejátszója nem volt, ezért csak hetek múlva, laptopon láthatta *A szellem filozófusát*. Azonnal telefonált, mindig visszafogott, finom hangja most is a fülemben cseng: szép a film, nagyon tetszik. Dicséreteiben is mindig visszafogott volt, aki ismerte, tudja, hogy ez mondat az ő szigorú értékrendjében mit jelentett. Szerette volna jobb minőségben, nagyobb képernyőn, TV-ben is megnézni a filmet, amelyet végül 2010. no-

vember 15-én este, fő műsoridőben tűzött műsorára a Duna TV; F. Csanak Dórát aznap reggel szállították kórházba, s november 23-án elhunyt.

Közhely, hogy a Gutenberg-galaxis a vége felé közeledik, s a könyvet, az olvasást felváltja a kép, a vizuális kultúra. 1977-ben Németh Lajos arra panaszkodott, hogy Fülep Lajos jelentőségét csak szakemberek szűk köre tudja felmérni. Sajnos, ez a mondat még ma, 2011-ben is érvényes. Kisfaludy András filmjének éppen abban juthat fontos szerep, hogy ez az áldatlan helyzet megváltozzon, hogy Fülepet az új, a vizuális galaxisban többen és jobban megismerjék. Illúzióink azonban ne legyenek: Fülep bonyolult, összetett jelenség, s a tömegember – merthogy a „szép, új vizuális galaxis” a tömegember galaxisa – aligha lesz „vevő” rá. Az új korszakkal ugyanis nem Fülep *Válaszbéli szerkesztőtárs*a, a Németh László által remélt minőség forradalma köszönt be, hanem a minősíthetetlen ellenforradalma. Legyen azonban bárhogy, hozzon a jövő bármit is, Kisfaludy András filmje híven őrzi Fülep szellemét, sőt – a Szellemet.

BABUS ANTAL

BABUS ANTAL (1960) irodalomtörténész, könyvtáros. Debrecenben végzett magyar–orosznakon, ugyanott szerzett PhD-fokozatot. Az MTAK Kézirattárának osztályvezetője.

„...része voltam egy gépezetnek”

Cseke Gábor: *Jelentések magamról*. Emlékezések ellenfényben

romániai rendszerváltás óta eltelt két évtized már elegendő időtávlatot teremt arra, hogy a szellem emberre szembenézzen mindazzal, aminek azelőtt – költőként, íróként, újságíróként, lapszerkesztőként – cselekvő részese, exponens szereplője vagy kiszolgáltatója volt.

POLIS KÖNYVKIADÓ,
KOLOZSVÁR, 2009

Cseke Gábor köteté színt, megrázó konfesszió egy diktatúrában alkotó egyéniség életéről, aki a hatvanas évek elején, pályakezdőként, nem kevesebbet tűzött maga elé, mint „mindenáron jónak és becsületesnek, meg mindennek lenni”, pályája során életelvként szabta magának: „rosszban a jót;